Carla Oldenburger-Ebbers en Piet A. Bakker, Ha-ha, een aha!!! Korte notitie over het verschijnsel aha, Cascade bulletin voor tuinhistorie 7 (1998) nr. 2, p. 45-50

HA-HA, EEN AHA!!! KORTE NOTITIE OVER HET VERSCHIJNSEL AHA.

Carla S. Oldenburger-Ebbers en Piet A. Bakker

A.Definitie: Een aha is een droge greppel, gracht of sloot, met aan een zijde een stenen muur, die voorkomt dat het vee vanuit de weide het landhuis kan bereiken en die vanuit het huis onzichtbaar is. Ook kent men vormen waarbij de greppel onderin met stekelige struiken is beplant of van een metalen hek is voorzien, zodat het vee niet tot in de tuin bij het huis kan doordringen. De aha is dus een vanuit het huis onzichtbare afscheiding, die de illusie wekt dat de tuin één geheel vormt met het omliggende landschap. Tevens is de aha een middel om een onbelemmerde doorkijk (claire voie) van het hoofdgebouw naar een door dieren beweid park te realiseren. Een hekwerk vormt zodoende niet een storende factor. Bij wijze van uitzondering staat opde aha een muur, hek of heg als sierend element, maar deze zijn dan zo laag of transparant gehouden dat de zichtlijn niet wordt onder
broken.

Naast de aha kennen we ook nog de saut de loup, een korte aha aan het einde van een laan. In het natte Nederland worden de dieren vaak door een sloot van het omringende land gescheiden. Sloten kunnen wel het effect van een onzichtbare afscheiding hebben, maar zijn geen aha omdat ze de keermuur missen die essentieel genoemd moet worden voor een aha. We zouden in dit geval kunnen spreken van een schijn-aha.

In hoeverre de aha is afgeleid van de vestingbouw moet nog nader onderzocht worden. Dierentuinen kennen ook aha's en schijn-aha's, die waarschijnlijk regelrecht werden ontleend aan de negentiende-eeuwse menagerieën op buitenplaatsen.

B Spelling:
De term aha gaat terug op de uitroep van verbazing van de mensen die voor het eerst een aha zagen. Sindsdien wordt deze uitroep als vakterm gebruikt. Het woord wordt gespeld zoals de bekende uitroep in verschillende talen wordt geschreven. In het Frans bijvoorbeeld luidt de spelling sinds 1709 "ah ah". In het Engels is deze sinds 1712 "ha ha" en in het Duits sinds 1731 "ah ah" of "ach ach" (en in hedendaags Duits ook "aha").Volgens Van Dale wordt in onze taal de uitroep geschreven als "aha".

C. Bronnen:
1. De tot heden vroegst bekende bron voor de aha is het boek *La Théorie et la Pratique du Jardinage* van A.J. Dezallier-d'Argenville, Parijs 1709 (p. 73-74).

In het hoofdstuk "Des Portiques, berceaux et cabinets (...) et autres ornemens servant à la decoration et embellissement des jardins" staat geschreven:

"Les grilles sont des ornemens tres-necessaires dans les enfilades d'allêes, pour en prolonger la vûë, et déecouvrir bien du païs. On fait presentement des claires-voïes apellées des ah-ah, qui sont des ouvertures de murs sans grilles, et àniveau des allées, avec un fossé large et profond au pied, et revêtu des deux côtés pour soûtenir les terres, et empêcher qu'on n'y puisse monter. Ce qui surprend la vû en approchant, et fait crier ah, ah dont ils ont pris le nom. Les fortes d'ouvertures bouchent moins la vûë, que les barreaux de grilles".

Deze tekst dateert uit 1709, maar het is bekend dat Versailles al in de zeventiende eeuw over een dergelijk verschijnsel beschikte (zie *The Oxford Companion to Gardens,* 1986).

Het vroegste Engelse voorbeeld dat tot heden wordt vermeld, is Levens Hall, waar de Franse hovenier Guillaume Beaumont, die naar men zegt eerder voor Le Nôtre op Versailles werkte, de aha circa 1695 introduceerde in opdracht van Colonel James Grahme. Beaumont werkte op Levens Hall vanaf circa 1688. Hij was zeer waarschijnlijk de hoofd-tuinbaas van James II op Hampton Court.

2. De vroegste geschreven Engelse bron is de Engelstalige uitgave van het boek van Dezallier d'Argenville, *The Theory and Practice of Gardening,* vertaald door John James in 1712. Het verschijnsel aha wordt hierin vertaald als ha-ha.

3. De tot heden vroegst bekende Duitse geschreven bron is de Duitse uitgave van het boek van Dezallier d'Argenville, *Neu-Eröffnete Gärtner-Akademie, oder die Kunst-Pracht- und Lust-Garten sammt derselben Auszierungen und Wasserwerken wohl anzulegen,* vertaald door F.A. Danreitter in 1731, naar de Franse uitgave van 1722.

Hierin staat in hoofdstuk VIII (p. 120): *"Jetziger Zeit machet man Oeffnungen ohne Gitter, doch gleicher Hohe mit denen Gängen, welche die Franzosen ah, ah! nennen, nebst einem Graben, so einen Schuh tief und breit, welche an beyden Seiten mit Mauern bekleidet, so wohl zur Unterstützung der Erden, als Verhinderung des Hinaussteigens, welches, wann man nahe hinzu kommt, einen Schrecken verursacht, dasz man ah, ah! oder ach ach schreyen musz, wovon dessen Name herrühret".*

Voorzover is nagegaan, heeft de Duitse schrijver Hirschfeld het in zijn geschriften sinds 1779 wel over hekken die niet mogen opvallen, maar niet over de term aha.

4. Na Dezallier wordt de term in Engeland direct door Stephen Switzer in zijn boek *Iconographia Rustica or, the Nobleman, Gentleman, and Gardener's Recreation. Containing Directions for the general Distribution of a Country Seat, into rural and extensive Gardens, Parks, Paddocks etc.* (Londen 1718, tweede druk 1741) overgenomen. Switzer was hovenier onder London en Wise, de bekende hoveniers in dienst van William en Mary en later koningin Anne op Hampton Court.

5. Een later achttiende-eeuws voorbeeld geeft Horace Walpole (1717-1797) in zijn boek *Essay on modern gardening,* Strawberry Hill (Twickenham, Londen) 1785 (p. 53-56). Dit boek werd tweetalig uitgegeven, in het Engels en in het Frans, en is daarom

ook een uitstekende bron om te controleren hoe het verschijnsel van de droge greppel in beide talen werd genoemd.

Volgens Walpole, de jongste zoon van Sir Robert Walpole, eerste Prime Minister van Engeland, was zijn vaders landgoed Houghton in Norfolk bij Lynn zelfs een van de eerste waar een dergelijk ornament werd toegepast.

Walpole schrijft: "*But the capital stroke, the leading step to all that has followed, was (I believe the first thought was Bridgeman's) the destruction of walls for boundaries, and the invention of fossés -an attempt then deemed so astonishing, that the common people called them Ha-Ha"s! [ook in de Franse vertaling nu ha-ha! genoemd] to express their surprize at finding a sudden and unperceived check to their walk. One of the first gardens planted in this simple though still formal style, was my father's at Houghton. It was laid out by Mr. Eyre an imitator of Bridgeman. It contains three-and-twenty acres, then reckoned a considerable portion. I call a sunk fence the leading step for these reasons (...)*".

Capability Brown staat bekend als landschapsarchitect die de aha veelvuldig toepaste in zijn typisch Engelse golvende landschapsparken. Humphrey Repton zegt in zijn *Fragments on the theory and practise of landscape gardening* (Londen 1816), in Fragment XXVII, Gardens of Ashridge, onder "Fences": "*The deep walled ha!ha! invented by Brown was seldom used by him but to give a view through some glade, or to afford security to a terrace-walk;*". Hieruit blijkt duidelijk dat de Engelsen menen dat Brown de aha heeft uitgevonden.

6. In de compilatie van de werken van Repton (1752-1818), getiteld *The landscape-gardening and landscape architecture of the late Humphry Repton*, uitgegeven door J.C. Loudon, Londen 1840, wordt in het hoofdstuk "Fences and Gates" (p. 476-477) wel gesproken over een sunk fence, maar voor zover is nagegaan niet over een aha.

Het is waarschijnlijk dat hij hiermee een aha bedoelde, maar zeker is het niet. Loudon beschrijft meer in detail dat een

dergelijke greppel wel ongeveer 1,80 meter diep moet zijn, daar herten wel anderhalve meter hoog kunnen springen.

Het verschijnsel aha is ook al heel vroeg in de Verenigde Staten geintroduceerd. William Byrd II had op de buitenplaats Westover in Colonial Virginia waarschijnlijk al omstreeks 1720 een aha. Vader William Byrd I liet circa 1690 langs de James River, geïnspireerd door het lint van buitenhuizen langs de Thames, het huis Westover bouwen. Zijn zoon William II reisde vel in Engeland in de omgeving van Richmond en heeft daar waarschijnlijk veel tuinervaringen opgedaan, onder meer met stookkassen en het verschijnsel aha. In de bibliotheek van Westover staat al vanouds het boek *Iconographia Rustica* van Stephen Switzer (1718) en de *Gardener's Dictionary* van Philip Miller (1731), superintendant van de Chelsea Physic Garden (1722-1770). Ook de mode van het kweken van bepaalde bijzondere (tropische) planten werd door Byrd naar de James River-regio over gebracht. Op een achttiende-eeuws tuinplan van Westover is aan het eind van de tuin een aha te onderscheiden (*eds Regional Garden Design in the United States,* Therese O'Malley en Marc Treib, Dumbarton Oaks 1994).

In Nederland zijn ook enkele aha's bekend. Van wanneer deze dateren en hoeveel er zijn en of het aha's, sauts de loup of schijn-aha's betreft, is echter nog onbekend.

Tot heden kennen we aha's op de volgende buitenplaatsen: het Huis ten Donck te Ridderkerk (dit is een schijn-aha), Ramswoerthe te Stenwijk, Gooilust te 's-Graveland; deze aha, in 1997 gerestaureerd, heeft een laag transparant hekwerk. Men spreekt hier tegenwoordig van een ornamentele aha, maar in de tijd van eigenaar E.H. Blaauw had dit hek de functie om de bisons uit de aangrenzende Bisonkamp bij het huis weg te houden. Vervolgens Broekhuizen te Leersum, Hoekelum te Bennekom, Nieuw Rande te Diepenveen, Larenberg te Laren (nieuw, aangelegd in de jaren negentig van deze eeuw).

Het is te verwachten dat aha's nogal eens werden toegepast door J.D. Zocher jr. Hij ontwierp vele malen een menagerie of dierenweide op zijn buitenplaatsen, in de eerste helft van de negentiende eeuw beweid door koeien, later door herten. Een oude laiterie of hertenstal kan hier dan ook als aanwijzing dienen. Op de verschillende prenten van Lutgers zien we vaak koeien en herten in weiden achter de huizen afgebeeld en wan
neer er dan geen hek om de weide getekend is, kan men een aha vermoeden. De buitenplaatsen die zich dan voor nader onderzoek aandienen, zijn Oostbroek en Beerschoten te De Bilt (deze heb ben echter thans geen aha), Welgelegen te Rijswijk en Ipenrode te Heemstede. Nader onderzoek is hier wenselijk.

oproep:
Deze notitie is tegelijkertijd een oproep met de vraag: wie kan ons verder helpen met het aanwijzen van Nederlandse voorbeelden? Het gaat ons zowel om nog bestaande voorbeelden als om aha's op bijvoorbeeld kaarten of ontwerpen van tuinen die niet meer bestaan of misschien wel nooit zijn uitgevoerd.